

Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
 Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

Partizanke: Njihovo opasno naslijeđe u post-jugoslovenskom prostoru

Chiara Bonfiglioli

Doprinos *partizanki*, odnosno ženskih partizana boraca, jugoslovenskom oslobodilačkom ratu bio je nezapamćen u okupiranoj Evropi: zvanična statistika iz socijalističkog perioda izvještava o 100.000 žena koje su se borile kao partizanke i dva miliona koje su na različite načine učestvovala u podršci Narodnooslobodilačkom pokretu. Otprilike 25.000 žena poginulo je u borbi, 40.000 je ranjeno, a 2.000 ih je steklo oficirski čin, dok su njih 92 proglašene nacionalnim herojima.

Žene svih nacionalnosti i dobnih skupina obavljale su razne zadatke, posebno kao borkinje i medicinske sestre u vojsci, ali i kao kurirke, kuharice i daktilografinje. Žene su također igrale vrlo važnu ulogu izvan fronta, radeći u poljoprivredi, dostavljajući zalihe trupama i brinući se o ranjenicima i siročadi, posebno u okviru Antifašističkog ženskog fronta (AFŽ). ¹

Antifašistički ženski front osnovan je u pokušaju mobilizacije velikih masa žena za borbu protiv okupacije. Budući da je većina stanovništva u to vrijeme živjela u ruralnim područjima, Narodnooslobodilački pokret nastojao je postići konsenzus među seljankama, koje su u to vrijeme bile većina u Jugoslaviji. Podrška ženskog stanovništva u selima postala je ključna za pobjedu partizana. ²

Prva generacija liderki AFŽ-a - koje su ujedno bile i bivše partizanke i članice

komunističke partije - uključivala je mnoge istaknute žene iz cijele Jugoslavije, uglavnom visokoobrazovane i iz porodica s tradicijom ljevičarskog djelovanja. Učestvovala su u ilegalnim revolucionarnim aktivnostima u međuratnoj Kraljevini Jugoslaviji nakon zabrane komunističke partije 1921. godine. Često su se pridruživale legalnim ženskim i omladinskim organizacijama, šireći socijalističke i antifašističke ideje.

Žene u komunističkom rukovodstvu utjelovljivale su radikalno drugačiju ženstvenost od većine seljanki koje su u to vrijeme živjele u Jugoslaviji, što je vidljivo na ovoj fotografiji Judite Alargić, Mitre Mitrović i Vere Zogović, koje se odmaraju između bitaka ljeta 1944. na jadranskom ostrvu Vis, gdje se nakon kapitulacije Italije, nalazilo sjedište Jugoslovenske armije.

Tokom Drugog svjetskog rata, partizanke su bile opasne prije svega za svoje neprijatelje, odnosno nacističke i fašističke trupe i lokalne kolaboracionističke snage, protiv kojih su se borile s nevjerovatnom hrabrošću i žrtvom, izlažući se mučenju, deportaciji u koncentracione logore, gubitku voljenih i smrti. Neprijateljska propaganda ih je prikazivala kao ružne, prljave i promiskuitetne, jer je učešće žena u oslobodilačkoj borbi smatrala nečim što je protivno prirodnom rodnom poretku. Partizanke su zaista bile opasne za postojeće patrijarhalne rodne norme. Njihovo učešće u borbi stvorilo je nove subjektivnosti za žene, čija su politička, društvena i ekonomska prava prvi put priznata u jugoslovenskom ustavu iz 1946. godine.

Štaviše, kroz lokalne i nacionalne aktivnosti Antifašističkog fronta žena, antifašističke liderke su doprle do najnerazvijenijih područja Federacije, promovirajući opismenjavanje i obrazovanje žena, zdravstvenu zaštitu majki i djece, kao i ravnopravno učešće žena u procesima poslijeratne obnove i industrijalizacije. Njihove aktivnosti na terenu nailazile su na često protivljenje muškaraca i lokalnih vlasti, uključujući članove Partije, kao i na suzdržanost žena da napuste svoje tradicionalne običaje.³

Ponekad su istaknute partizanke postajale opasne za socijalistički sistem čijem su stvaranju doprinijele, posebno nakon sovjetsko-jugoslavenskog raskola 1948. godine, kada su navodne pro-staljinske pristalice, uključujući i žene, bile podvrgnute političkoj represiji, logorima i političkim smjenama.⁴ Od žena prikazanih na slici, samo je Judita Alargić nastavila imati relevantnu političku karijeru u socijalističkim institucijama, dok je prevoditeljica Vera Zogović trpjela posljedice političke represije zajedno sa svojim suprugom, pjesnikom Radovanom Zogovićem. Mitra Mitrović je također izbačena iz politike zbog bliskosti s najpoznatijim jugoslavenskim disidentom, svojim bivšim suprugom Milovanom Đilasom.

Vremena Hladnog rata bila su složena i opasna, kao što pokazuje nedavni dokumentarac Želimira Žilnika, *Jedna žena, jedno stoljeće* (2010). Dragica Vitolić Srzentić (1912-2015), bivša partizanka, prva jugoslavenska spikerka BBC-a i diplomatkinja u Ministarstvu vanjskih poslova, bila je ta koja je 1948. godine donijela Titovo pismo neposlušnosti Staljinu, samo da bi tri godine kasnije bila zatvorena zbog staljinizma zajedno sa svojim suprugom. Međutim, kako film pokazuje, nikada nije požalila zbog svog ljevičarskog izbora niti je negirala progresivne principe socijalizma.

A evo i opasnog elementa naslijeđa *partizanki*: složenost njihovog angažmana i njihovih životnih putanja, ili, drugim riječima, njihova neumoljiva aktivnost tokom Drugog svjetskog rata i nakon njega. Dok mnogi naučnici žele proučavati učešće žena u antifašističkom otporu, vrlo malo njih je spremno da prepozna žensku aktivnost u socijalističkoj Evropi ili važnost ženskih državnih socijalističkih organizacija poput Antifašističkog fronta žena. Ove organizacije i njihove liderke, zapravo se često smatraju previše zavisnim od stranačke politike ili socijalističke države.

Sama ideja *ženske aktivnosti tokom socijalizma* zaista se čini opasnom za neke feminističke naučnice, budući da dovodi u pitanje njihovu ukorijenjenu reprezentaciju državnog socijalizma kao inherentno totalitarnog i patrijarhalnog, kao i liberalno izjednačavanje feminizma i ženske autonomije od države.⁵ Međutim, kao što su pokazale druge feminističke naučnice, vrijeme je da se preispitaju postojeća historijska tumačenja pod utjecajem dugogodišnjih paradigmi Hladnog rata, koja riskiraju da žene svedu na puke žrtve državnog socijalizma, bez razumijevanja njihovog stvarnog političkog doprinosa u tako složenim i opasnim vremenima.⁶

Ušutkati naslijeđe ženskog učešća u antifašističkom Otporu i njihovog angažmana u socijalističkim vremenima, značilo bi potkopavanje borbi protiv patrijarhata koje su vođene kroz državne socijalističke ženske organizacije, kao i progresivnog naslijeđa takvih borbi u savremenom postjugoslavenskom prostoru. Kao što je Lydia Sklevicky napisala u svojoj pionirskoj studiji o Antifašističkom frontu žena, „Slušajući danas glasove žena iz prošlosti, vidimo ne samo pogrešne izbore koji se ne bi trebali ponavljati, već i neiskorištene rezerve utopijske energije.“ A zatim je dodala, citirajući Petu tezu Waltera Benjamina o konceptu historije: „Jer to je nepovratna slika prošlosti, koja prijeti da nestane sa svakom sadašnjošću, koja sebe ne prepoznaje kao da je njoj namijenjena“.⁷

U savremenom postjugoslavenskom prostoru, mlade aktivistkinje prepoznaju sebe u antifašističkim ženskim borbama za ženska prava i emancipaciju, posebno sada kada se mnoga društvena i ekonomska prava stečena tokom socijalističkog vremena pogoršavaju zbog jugoslavenskih ratova i postsocijalističkog procesa privatizacije, što je dovelo do široko rasprostranjene deindustrijalizacije i nezaposlenosti.⁸

Na primjer, 2010. godine, arhitektica i kustosica Ana Džokić vraća se priči o svojoj baki i djedu, Rajki i Vukašinu Borojeviću, bivšim partizanima i poduzetnicima koji su osnovali tvornicu sokova u Banjoj Luci, kao i zadruhu tkalja u selu Donji Dubac. Projekt je imao značajan naziv *Uzimanje zajedničkih stvari u svoje ruke*, kao omaž socijalističkom naslijeđu kolektivne solidarnosti i radničkog samoupravljanja.⁹

Lik Rajke Borojević primjer je idealističkog duha koji su nosile partizanke i u periodu Hladnog rata. Ova učiteljica i partizanka iz Hercegovine, sklonila se sa svoje dvoje djece u ruralnu Srbiju tokom rata i osjećala se dužna lokalnom seoskom stanovništvu. Doselila se u selo početkom 1950-ih i započela svoje prve radionice sa seljankama 1954. godine, podučavajući ih osnovnoj higijeni, ishrani, domaćinstvu i seksualnom obrazovanju, te savladavajući mnoge poteškoće, uključujući nepovjerenje muških seljana.¹⁰ Kasnije je osnovala Dragačevsku tkalsku zadruhu, koja je početkom 1960-ih

zapošljavala 420 žena. Položaj žena u selu se postepeno poboljšavao, a 1967. godine novoosnovani Dom kulture čak je bio domaćin finala takmičenja za “najboljeg muža”. Zgrada Doma je finansirana samoorganizovanim zabavama za “najboljeg muža” u okolnim selima. ¹¹

Mladi aktivisti, arhivisti i naučnici ulažu napore u očuvanje opasnog naslijeđa partizanki širom bivše Jugoslavije. Naslijeđe radničkog samoupravljanja, međuetničke solidarnosti i ženske borbe za emancipaciju, lokalne aktivistice u različitim postjugoslavenskim državama prihvatile su kao oblik drugačijeg sjećanja, suprotstavljenog novim hegemonističkim nacionalnim narativima usmjerenim na etničku homogenost i zasnovanim na rehabilitaciji antikomunističkih kolaboracionističkih snaga. Takva drugačija sjećanja također služe kao repertoar protiv postsocijalističke retradicionalizacije rodnih odnosa i postepenog gubitka socijalnih prava radnika. ¹²

Reafirmacija antifašističkih vrijednosti događa se kroz arhiviranje, izložbe i aktivističke inicijative. Dva nedavna primjera takvih napora su digitalizacija postojeće arhive Antifašističkog fronta žena koja se nalazi u Sarajevu koju je napravio kolektiv umjetnica ¹³ i izložba o AFŽ-u nedavno organizirana u Banjoj Luci, na kojoj je kao gošća učestvovala bivša partizanka Branka Bjelajac. ¹⁴

Drugi primjer je zagrebačka antifašistička mreža (Mreža antifašistkinja Zagreb, MAZ) osnovana 2007. godine, koja organizira antifašističke zabave, komemoracije i marševe solidarnosti. ¹⁵ Subverzivno naslijeđe radničke solidarnosti, ženskih borbi i antifašizma oživljava i niz antifašističkih, feminističkih i queer horova širom regije, kao što su Kombinat u Sloveniji, Horkestar u Srbiji, Le Zbor i Zbor Praksa u Hrvatskoj. ¹⁶

Takvi horovi su izvodili različite lokalne partizanske pjesme, zajedno s drugim međunarodnim protestnim pjesmama (The Internationale, Bella Ciao, Bread and Roses), kao način protesta protiv trenutne neoliberalne i neokonzervativne politike, na primjer u znak podrške radnicima bankrotiranih fabrika ili kao dio parada ponosa za LGBT prava.

„Nepotrošene rezerve utopijske energije“ sadržane u antifašističkom naslijeđu tako se ponovo prisvajaju i označavaju na više opasnih načina, od strane nećaka i nećakinja *partizanki*, sedamdeset godina nakon završetka Drugog svjetskog rata.

Prevod: Adela Jušić

Notes

1. Barbara Jancar-Webster. *Women & Revolution in Yugoslavia, 1941-1945* (Denver: Arden Press, 1990) ←
2. Jelena Batinić. *Women and Yugoslav Partisans: A History of World War II Resistance* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015) ←

3. Chiara Bonfiglioli, 'Women's Political and Social Activism in the Early Cold War Era: The Case of Yugoslavia', *Aspasia, The International Yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European Women's and Gender History*, 8 (2014): 1-25. ↵
4. Renata Jambrešić-Kirin, 'Yugoslav Women Intellectuals: From a Party Cell to a Prison Cell', *History of Communism in Europe* 5 (2014): 36-53. ↵
5. Nanette Funk, 'A very tangled knot: Official state socialist women's organizations, women's agency and feminism in Eastern European state socialism', *European Journal of Women's Studies*, 21, no. 4 (2014): 344-360. ↵
6. On this discussion, see the two Forums published on the journal *Aspasia, The International Yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European Women's and Gender History*: Is 'Communist Feminism' a Contradictio in Terminus? 1 (2007); Ten Years After: Communism and Feminism Revisited, 10 (forthcoming 2016). ↵
7. Lydia Sklevicky, *Konji, Žene, Ratovi* (Zagreb: Ženska Infoteka, 1996), 69. ↵
8. Igor Štiks and Srećko Horvat (eds.), *Welcome to the Desert of Post-Socialism: Radical Politics After Yugoslavia* (London: Verso, 2014). ↵
9. See the documentation of the [STEALTH research archive](#) (last accessed 18.3.2016). ↵
10. Rajka Borojević, *Iz Dubca u svet* (Beograd: Etnografski muzej, 2006), first edition 1964. See also Natalja Herbst, 'Women in Socialist Yugoslavia in the 1950s. The Example of Rajka Borojević and the Dragačevo Women's Cooperative', in Roswita Kersten-Pejanić, Simone Rajilić, and Christian Voß, (eds.), *Doing Gender-Doing the Balkans* (München, Berlin, Washington D.C.: Verlag Otto Sagner, 2012) ↵
11. [STEALTH](#) documentation. ↵
12. Chiara Bonfiglioli, 'Gender, labour and precarity in the South East European periphery: the case of textile workers in Štip', *Contemporary Southeastern Europe*, 1 no. 2 (2014): 7-23. ↵
13. [Link](#). ↵
14. "Uspostavljanje izgubljenje veze: AFŽ u Bosanskoj krajini", Narodna i Univerzitetska Biblioteka Republike Srpske, Banja Luka, Bosnia Herzegovina. ↵
15. [Link](#). ↵
16. Ana Hofman, *Glasba, politika, afekt. Novo življenje partizanskih pesmi v Sloveniji* (Ljubljana: Založba ZRC, 2015) ↵

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.